

Společenské vlastnictví, způsob života a zájmy

RICHARD RŮŽIČKA

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

Společenské vlastnictví jako vztah k výrobním prostředkům, k pracovní síle a jako všeobecnost práce

Rozvoj společenského vlastnictví může být více či méně bezprostředně specifikován mnohými způsoby: nejen charakteristikami objektivní zakotvenosti vlastnických vztahů, ale též řadou určení stránek a stupňů subjektivního zformování, „osvojení“ těchto poměrů. Znaky úrovně péče o svěřené prostředky či stupně využití výrobních prostředků, charakteristiky osobního vztahu ke společenské práci ve smyslu iniciativy, výkonu, spolehlivosti atd., až po určení celé řady znaků kolektivismu výrobního procesu a podílu pracujících na řízení a správě tohoto procesu — to vše jsou zcela adekvátní a také mnohokrát užité formy vymezení povahy vlastnických vztahů.

Tyto způsoby reflexe odrážejí většinou významné stránky vlastnické reality. Pokud však, přes sebevětší četnost, nesměřují k vyjádření celistvosti logiky společenského reprodukčního procesu, fakticky rezignují na postižení podstaty vlastnictví.

Podstata vlastnických vztahů, specifika jejich zákonitého dění, tkví především v tom, nakolik se alespoň v prvotních podobách ustálily jako systém reprodukčních a vývojových rozporů(1) a způsobů jejich řešení. Tedy zda a jakým způsobem představují historicky nový celostný zdroj společenské dynamiky.

I samo základní vyjádření *vlastnictví jako poměru k výrobním prostředkům* je redukováným postižením povahy problému. V situaci socialismu je dokonce redukcí historicky novou.

Pro buržoazní společnost je podstata vlastnických poměrů skutečně klíčovým způsobem vyjádřena v bezprostřednosti vazby na výrobní prostředky, v personifikované a tudíž manifestní formě. V podmínkách socialismu se výstižnost redukce na tuto vztahovou formu podstatně mění s tím, že se týká vlastnický nově založené reality. Sice zde nadále existuje jako rozhodující *věcná* závislost lidí, avšak jako závislost přinejmenším ve svých objektivních předpokladech sociálně změněná: *univerzalizovaná*, minimálně v tomto ohledu již zespolečenštěná.(2)

(1) Těmto otázkám se blíže věnuje stať z předchozího čísla Sociologického časopisu [Růžička 1987]. Tato stať na ni bezprostředně navazuje i v mnoha dalších ohledech (včetně otázky Marxova konceptu vlastnictví a rozvah o jeho redukcii).

(2) Pro pochopení významu této skutečnosti je důležité připomenout následující Marxovy myšlenky: „Osobní vztahy závislosti (zprvu zcela přirozené) jsou první společenské formy, a lidská produktivita se v nich rozvíjí jen v malém rozsahu a na izolovaných místech. Osobní nezávislost založená na *věcné* závislosti je druhá velká forma, v níž se systém všeobecné výměny látek, univerzálních vztahů, všestranných potřeb a univerzálních potencií teprve vytváří. Svobodná individualita, založená na univerzálním rozvoji individuí a na podřízení jejich společné, společenské produktivitě jako jejich společné potenci, je třetí stupeň. Druhý stupeň připravuje podmínky pro třetí“ [Marx 1971 : 114]. Pro kontext druhé z uvedených forem Marx na téže místě konstatuje: „Každý jedinec vlastní společenskou moc ve formě věci. Zbavíte-li věc této společenské moci, musíte osobám dát moc nad osobami“.

V podstatě soukromého vlastnictví buržoazního typu leží protiklad (rozpor a jeho řešení) vlastnictví a nevlastnictví výrobních prostředků, jež je základem reprodukce i vývoje tohoto typu vlastnictví. Proto je vztah k výrobním prostředkům klíčovým určením. Jeho význam by se neměnil ani za předpokladu všeobecnosti soukromého vlastnictví výrobních prostředků (což je stav teoreticky možný a konečkonců i ideologicky „nabízený“ např. v konceptech „lidového kapitalismu“). Neboť nejde o to, zda všichni vlastní, ale o to, v jakých vztazích (v jakých rozporech a jejich řešeních) se toto vlastnictví jako proces uskutečňuje.

Vlastnictví buržoazního typu nepředstavuje „samostatný“ vztah vlastnictví výrobních prostředků vedle „samostatného“ vztahu nevlastnictví. Vlastnictví a nevlastnictví jsou tu dvěma stránkami procesuality vlastnictví. Jejich určení je určením zdrojového jádra pohybu společnosti. Myšlenková redukce tu spočívá „pouze“ v tom, že vymezení vztahu k výrobním prostředkům samo o sobě ještě nepostihuje onu vlastní procesovost.

Význam vnitřní logiky vlastnictví (vlastnických vztahů) jako procesu se však zvýrazní v okamžiku, jakmile takový jednoznačný protiklad zmizí — tedy již výchozími akty zespolečenštění výrobních prostředků. Otázku po dialektice vlastnictví a nezbytnost subtilnějších určení stránek tohoto procesu by si nakonec vyžádal i výše zmíněný případ všeobecného soukromého vlastnictví, jenž by jevově taktéž znamenal setření difference vlastníka a nevlastníka výrobních prostředků. Připomínáme to mimo jiné i proto, že pro Marxe bylo všeobecné soukromé vlastnictví de facto „zlomovou formou“ vlastnických poměrů [srovnej Marx 1967 : 93—95]. Může být jevovou formou, skrývající podstatu kapitalismu, stejně tak jako podstatou některé z prvních forem, jimiž se ustavuje socialismus (komunismus) jako radikálně nový typ společnosti.

Lze totiž předpokládat, že protiklad vlastnictví a nevlastnictví výrobních prostředků nezmizí ani zespolečenštěním výrobních prostředků, pokud je toto zespolečenštění (použijme Marxovy formulace) jen „ještě politické povahy“, neboť to nevylučuje, že se jako socioekonomický fenomén může objevit v jiných vztahových formách, v různých „krocích“ společenského reprodukčního procesu. Neboť teprve díky tomuto procesu, z jeho vnitřní logiky může vyplynout, zda jedinci nebo určitá kolektivita své vlastnické postavení, jež ve „věcném“ smyslu potenciálně získali, mohou v určitém „místě“ tohoto procesu aktuálně pozbýt, nenaplnit.

Alespoň jako hypotézu musíme potom konstatovat, že v tomto konkrétním ohledu — za předpokladu socializace výrobních prostředků jako osnovy pohybu všech ostatních vlastnických forem — je méně podstatné, v jakém kontextu vlastnických socialistických forem ten či onen člověk jedná. Důležitější se jeví to, v jakých historických stupních, způsobech a jednotlivých momentech společenského reprodukčního procesu může člověk nenabývat nebo ztrácet vlastnickou subjektivitu jako subjektivitu společenského vlastníka.

Základní smysl diferenciací vztahu k výrobním prostředkům ostatně není v odlišnostech forem vlastnictví ve smyslu vlastnictví společenského (státního), skupinového (družstevního) a individuálního (osobního), což je v jistém ohledu evidentní i u kapitalismu. Samy tyto formy získávají svůj obsah ze skutečnosti, zda existuje, jakým způsobem vznikl a jak se reprodukuje protiklad „vlastní-nevlastní“.

Zjevně může být tento protiklad podstatný i tehdy, když potenciálně jsou vlastníky všichni členové společnosti — ovšem s tím, že se změnil jeho obsah. Pro novou společenskoekonomickou formaci je zde určující to, že objektivní

založení vlastnické subjektivity nebo nesubjektivit nemá manifestní strukturovaný předmětný výraz, že se ustavuje a dosud zůstává bez jednoznačných „věcných“ atributů v procesuální podobě celku společenské reprodukce.

Proto pouhá redukce konceptu vlastnictví na „příslušnost“ k formám socialistického vlastnictví oslabuje hloubku reflexe reality, pokud ponechá stranou procesualitu společenské reprodukce jako procesualitu diferenčního vývoje celistvého vlastnického subjektu.

Samozřejmě sám proces realizace (uplatnění) vlastnické subjektivity v podmínkách bez panství soukromého vlastnictví již nutně postaví do popředí význam jednotlivých forem socialistického vlastnictví. Tyto formy představují pro práci a celý životní způsob určitého subjektu vzájemně spjatá, ovlivňující se pole, v jejichž kontextu se nově emancipovaný subjekt může a v určité logice také bude projevovat.⁽³⁾

Základní redukce v pojetí vlastnictví musí samozřejmě také kalkulovat se skutečností, že jakákoli forma vlastnictví znamená, že výrobní *prostředky* jako objektivní „věcný“ komponent existence vlastnického subjektu se stávají reálnými *prostředky výroby* jen v *procesu* výroby. Jejich sociální kvalita jako *výrobních* prostředků se uskutečňuje teprve subjektivní činností lidí.

S tím souvisí i další důvod, proč se problém vlastnictví nevyčerpává jen vztahem k výrobním prostředkům. Pro Marxe je takový důvod samozřejmostí; proto mluví o „redukci na vztah k podmínkám výroby“, a nikoli jen o redukci na vztah k prostředkům výroby jako — byť podstatné — části výrobních podmínek.

Ani pro subtilní analýzu kapitalistického reprodukčního procesu nemohlo být *vlastnictví pracovní síly* irrelevantním problémem, třebaže vztah vlastníka a nevládníka výrobních prostředků staví na počátek produkčního cyklu prodej pracovní síly — a tím dovršuje postavení nevládníka. Vlastní pohyb pracovní síly (spotřeba, reprodukce) je i tu teprve záležitostí procesu.

V nové společenskoekonomické formaci, včetně její první fáze, proto můžeme logicky předpokládat, že podstatně vzrůstá význam charakteru pracovní síly jako subjektivního „věcného“ komponentu existence toho kterého vlastnického subjektu. Se specifikou pohybu pracovní síly jednotlivého člověka se projevují a rozvíjejí další vztahové momenty vlastnictví, jež lze redukovatě vyjádřit jednak jako vztah individua ke své pracovní síle (za níž se skrývají konkrétní způsoby jejího uplatnění, reprodukce a kultivace, a samozřejmě s nimi spjaté racionální, emocionální a volní složky jednání člověka), jednak jako vztah subjektů vyšší systémové úrovně (pracovního kolektivu, rodiny atd. až po společnost jako celek) k těmto individuálním dispozicím a jejich vztahovým formám.

Teze o růstu úlohy subjektivního činitele koneckonců odráží především tuto skutečnost.

Společenský charakter vlastnictví pracovní síly člověka předpokládá společenský charakter vlastnictví výrobních prostředků. Jejich konkrétně historická určitost však spočívá teprve v procesu výroby a práce, a to takovém procesu, jenž sám o sobě taktéž nese výchozí atribut zespolečenštění.

(3) Posun výzkumu problematiky vlastnictví k artikulaci jeho procesuality, ke specifikaci jeho vývojových stupňů v rámci jedné formace a k dialektice jeho systémových úrovní nepředpokládá — jak ještě dále zdůrazníme — oslabení významu odlišnosti vlastnických forem: kvalitativní odlišnosti vlastnických předpokladů, rozdílnosti zákonitostí a mechanismů jejich formování a společenské role či míry jejich sblížování. Jde o to, že tímto výzkumným posunem se teprve můžeme dostat „pod povrch“ specifičnosti, vzájemné souvislosti a vývojových trendů socialistických forem vlastnictví.

Tímto výchozím atributem je *všeobecnost práce*. Ta však není dostačující vlastností, neboť může „provázet“ jen již zmíněnou všeobecnost soukromého vlastnictví, i když v tomto případě bude všeobecnost soukromého vlastnictví „výrazem zrušeného soukromého vlastnictví“. Jde o všeobecnost *společenské práce*, jež se však neustavuje naráz.

Nová formace, začínající jako společenství práce ve smyslu všeobecnosti práce, a také jako společenství výrobních prostředků ve smyslu všeobecnosti „kapitálu“, (4) může univerzalizovat podmínky výroby a práci jen cestou reálných strukturních změn. Nemůže víc než *zrušit výlučnost vlastníka* a — jako druhou stránku téže změny — také *zrušit „výlučnost“ dělníka*, k čemuž má jedinou reálnou cestu: situaci, kdy „určení *dělníka* není zrušeno, nýbrž rozšířeno na všechny lidi“ [Marx 1967 : 93].

Tím však vývoj formace i společenského vlastnictví samozřejmě nekončí, ale začíná. Společenské vlastnictví zde ještě není personifikováno *rozvinutou* strukturou socioekonomicky činných subjektů, tj. takovou jejich konkrétně historickou diferencovaností a vzájemnou spjatostí, jež už odpovídá — v závislosti na stupni rozvoje výrobních a vůbec společenských sil — také určité *socioekonomické vyhraněnosti* životního způsobu a v tomto ohledu i speci-fičnosti zájmů pracujících. Rozvoj v daném smyslu znamená vyzrávání, proces další „konkretizace“ revolučně založené struktury neantagonistických tříd a dalších velkých sociálních skupin, proces pokračující vnitrotřídní struk-turace i mezitřídního prorůstání zájmů.

V počátku však kvalitativní jádro nového typu vlastnictví spočívá více-méně jen v jednotě protikladu společenství všeobecné práce a všeobecnosti společenské moci, jež je (v podobě státu atd.) jako třídní instrument respek-tována a jež sama představuje teprve se rodící celospolečenský socioekono-mický zájem nového typu. Můžeme říci, že *určitá — třídní — politika zde znamená koncentrovaný výraz určité ekonomiky ještě dříve, než se tato eko-nomika vyvine jako základ společenského reprodukčního procesu*.

Společenství práce ovšem nepřestává být společenstvím *rozdělené práce*, v němž vztah k podmínkám výroby je diferencován odlišností i nerovností

(4) V řešení těchto otázek je podle našeho soudu velice potřebná vracet se k podstatě Marxova vidění problému. Není nedůležité, že stanoviska, která vyslovil k vlastnictví a společenství práce v *Ekonomicko-filozofických rukopisech*, provázejí celé jeho dílo až k pozdní a k praxi bezprostředně zaměřené *Kritice Gothajského programu*. Hlavní je však to, že význam jeho vidění věci je doslova „verifikován“ povahou dnešních, zcela konkrétních problémů socialistické praxe.

Pro rozbor současných problémů a rozporů v ekonomických procesech, v reprodukci a uplatnění pracovní síly (tedy i pracovního výkonu), ve vývoji a struktuře pracovního času, zaměstnanosti atd. je nezbytné neustále rozvíjet celkový vhled do logiky vývoje formace a neustále jej konfrontovat s dílčími analýzami. Pro tento úkol poměrně snadno zjistíme, že Marxova analýza stupňů „zrušení soukromého vlastnictví“, forem, v nichž se může konstituovat komunismus, není vůbec jen pouhý a dnes už nezajímavý výsledek polemiky s utopickými koncepty socialismu.

Je to především rozbor dialektiky pohybu komunistické reality, která nejenom ve svých neúspěšných (utopických) pokusech začíná — a musí začít — koncipovat sebe alespoň v určité míře tak, že „společenství je jen společenství *práce* a rovnost *mzdy*, kterou vyplácí společný kapitál, *společenství* jakožto všeobecný kapitalista“, kdy „obě stránky vztahu jsou povýšeny do jakési představované všeobecnosti *práce* jakožto určení, které je předpokládáno u každého, *kapitál* jakožto uznaná *všeobecnost* a moc společenství“. A kdy mimo jiné — pro připomínku konkrétnosti — je „vláda *věcného* vlastnictví tak velká, že chce zničit všechno, co není s to, aby patřilo všem jako *soukromé vlastnictví*; chce *násilně* abstrahovat od nadání atd.“ [Marx 1967 : 94, 93].

těchto podmínek — objektivních i subjektivních —, a tudíž i nerovností produktivní schopnosti či výkonu práce.

Tento problém samozřejmě primárně souvisí s celkovým vývojem *výrobních sil*, i když dialektika výrobních sil a výrobních vztahů vůbec neznamená jen odvozenost vztahů z dosažené úrovně výrobních potenci. Za předpokladu společenství práce je rozvoj výrobních sil synonymem vývoje společenského subjektu jako výrobce — vývoje v dimenzi proměn objektivních a současně i subjektivních dispozic aktérů výrobního procesu.

Jde však také o to, nakolik se tyto podmínky výroby stávají nejenom *dispozicemi výrobce* (to je otázka všeobecnosti práce, plné zaměstnanosti), ale také *dispozicemi vlastníka* — a to dokonce, ve své jednotě objektivních a subjektivních podmínek či sil, zdroji vývoje společenského vlastnictví.

Produktivní síla práce nespočívá jenom ve vlohách či schopnostech jedince atd., ani jenom ve vyvinutosti nástrojů či technologií. Zdroj určité úrovně společenské reprodukce nenajdeme, nevezmeme-li v úvahu také jejich vzájemný vztah, soulad a napětí ve vzájemných závislostech jejich využití (a ovšem i reprodukce) — tedy rozpory mezi těmito dispozicemi jako (svým způsobem primárními) výrobními silami a způsoby jejich řešení.

Jakkoli nám tedy bude do popředí vystupovat spíše *vztahová stránka* vlastnických procesů (produktivní síla práce nevyplyvá jenom ze vztahů pracovních dispozic toho kterého subjektu, ale i ze vztahu těchto dispozic jako dispozic společenské práce a výroby, tj. také ze vztahu objektivních a subjektivních podmínek práce jednoho člověka k podmínkám práce druhého jedince), jde koneckonců o vztahy výrobních a vůbec společenských sil jako „vlastnických sil“. To znamená, že jde v témže ohledu o produkční — a z hlediska subjektů také *reprodukční* — *silu společenských vztahů*; v tom je nakonec jádro problematiky vlastnictví.

Už na dosaženém stupni rozvoje výrobních sil ovšem závisí, jak se pracovní síla může v celku životního způsobu různých subjektů reprodukovat a jak se může uplatňovat v procesu výroby. Tedy nakolik také může být propojena reprodukce pracovní síly člověka s výrobními potřebami a zájmy, a — což zjevně je stále ještě třeba chápat jako hypotézu — nakolik toto propojení může být jednou z určujících tras dalšího rozvoje celospolečenského vlastníka.

V každém případě je však nezbytné předpokládat, že proces a rozvoj společenského vlastnictví se bude uskutečňovat pod stále větším vlivem potřeb a zájmů, jež plynou a proměňují se z konkrétních (setrvačných a stále více také nově založených), relativně svébytných podob reprodukce života jednotlivce, rodiny, pracovních kolektivů atd. Stejně tak je nutné předpokládat, že tyto formy reprodukce jsou a dále budou jak vnitřně, tak vzájemně rozporné, a tudíž musí mít v určitém smyslu i analogické důsledky pro celkový proces formování zájmových struktur. Přičemž podstatný nemůže být jenom sám fakt rozpornosti, ale také její povaha.

Tyto skutečnosti současně také znamenají, že rozvoj společenského vlastnictví bude stále více ovlivňován hodnotícími, rozhodovacími a realizačními procesy v celé struktuře vlastnického subjektu — na všech jeho systémových úrovních. Celkově lze tudíž předpokládat, že v dané etapě způsob života začíná představovat významný regulativ vlastnických procesů již nejen jako „samozřejmý“ komponent reprodukce a jen výlučný vývojový zdroj vlastnických poměrů. Tím je v „mase“ životních způsobů všech členů společnosti vždy. Jde o to, že může být stále více zdrojem vývoje společenského vlastnictví i na úrovni každého jednotlivce a současně v celkovém jejich úhrnu.

Neboť teprve „se zrušením *bezprostředního* charakteru živé práce jako

<práce> pouze *jednotlivé* nebo jako pouze vnitřně či pouze vnějšně obecné čili *společenské* <činnosti>... předmětné momenty...jsou kladeny jako vlastnictví, jako organické společenské tělo, v němž se individua reprodukuji jako jednotlivci, ale jako společenští jednotlivci. Podmínky takové reprodukce jejich života, takového jejich produktivního životního procesu jsou kladeny teprve samým historickým ekonomickým procesem; a to podmínky objektivní i subjektivní, neboť obojí jsou jen dvěma různými formami týchž podmínek“ [Marx 1977 : 104].

Teprve společenské vlastnictví jako *proces a vyvíjející se realita* je schopno spojit objektivní a subjektivní podmínky práce nejen v tom smyslu, že jsou vzájemně reprodukčně spjaty, ale také tak, že pro ten který subjekt jsou i nedílnými komponenty jeho vlastnického vztahu. Jednota vlastníka výrobních prostředků a vlastníka pracovní síly tu i z hlediska reprodukčního procesu může zůstat skutečností, jež se bude dále vyvíjet, neboť nový způsob výroby — jako proces — tuto jednotu zakládá a nikoli okamžitě ruší.

Dialektika těchto dvou stránek je pro nás zatím ovšem spíše nepoznanou skutečností. Jestliže víme, že nevlastnictví výrobních prostředků „zcizuje“ člověku i způsob uplatnění a reprodukce vlastní pracovní síly (a tak okamžitě ruší onu známou hegelovskou představu souměřitelnosti vlastníka výrobních prostředků a vlastníka pracovní síly), začínáme v mnohém teprve tušit, v jakých podobách se otevírá možnost disponování vlastní pracovní silou, co znamená tato možnost za změněných výchozích objektivních vlastnických předpokladů.

Tedy nakolik a jak se otevírá možnost, že způsoby uplatnění a reprodukce pracovní síly se stanou bezprostředními nosnými činiteli, jež — v sobě adekvátních zájmech — zakládají a dále dotvářejí strukturu vlastníka nového typu, celospolečenského vlastníka.

Zájmy a společenský reprodukční proces

Socialistická revoluce (ve smyslu politického prosazení ekonomických a ideově kulturních základů nové společnosti), jako způsob řešení rozporů založených procesem kapitalistické ekonomicko-spoolečenské reprodukce, souvisí s jiným typem jednoty zájmů, než s jakým jsou spojeny první etapy rozvoje socialistické fáze nové společensko-ekonomické formace.⁽⁵⁾ Rozvinutí výrobních procesů, forem rozdělování a spotřeby na nových vlastnických předpokladech nese s sebou nutně restrukturalizaci zájmů, změny jejich vývojových drah, ale také určité přechodné formy jejich „emancipace“ vůči společenskému reprodukčnímu procesu.

Přechod od výchozí, historicky specifické — revoluční — jednoty obecného a zvláštního zájmu k budoucímu plnému, procesuálnímu sociálně ekonomickému založení, k zájmové jednotě evolučního typu, jde především cestou rozvinutí zdrojů samopohybu. Cestou rozvinutí rozporů v objektivní realitě, v tendencích vývoje jejich stránek, a tudíž i rozporů v zájmech.

Ovšem tento přechod je také vyvázáním zvláštních zájmů z předchozího (kapitalistického) typu vzájemné reprodukční závislosti lidí. Toto vyvázání

(5) Zásah do podstaty kapitalistického typu reprodukce života byl opřen o vzájemnou závislost zvláštních zájmů příslušníků dělnické třídy a jejich spojenců, kulminující do specifické, historicky určité formy společného zájmu této revoluční masy. Vliv životního způsobu jednotlivých subjektů byl v tomto směru poměrně jednoznačný: zvýšenou měrou fungoval ve směru mobilizace zdrojů, založených v procesu reprodukce života každého angažovaného subjektu, ve prospěch společného zájmu — totiž dobytí politické moci.

jde skutečně v objektivní logice sociální spravedlnosti a potud je jako imperativ akcentováno i společenským vědomím. Je ovšem nevyhnutelně nejen emancipací vůči soukromovlastnickým poměrům určitého druhu, ale do značné míry celkovým uvolněním vazby těchto zájmů zvláště na ekonomické reprodukci jako hlavní stránce společenského reprodukčního procesu. Prostě proto, že rozpad jednoho typu vzájemné reprodukční závislosti lidí ještě neznamená okamžitý vznik jiného typu, vyzrálého, a tudíž plně „fungujícího“.

Že je ekonomický pohyb společnosti zpočátku dosti podřizován širší „logice“ sociálního rozvoje pracujícího člověka, patří nesporně ke specifickým zákonitostem celkové revoluční změny. Všeobecnost vlastnických předpokladů reálně poskytuje nový prostor pro aktivní uplatnění mas — a s tím i pro rozvoj a disponování pracovní silou. V podstatě chtěné důsledky této skutečnosti (od uvolnění nových zdrojů pracovní síly její třídní restrukturalizací až po rozvinutí zaměstnanosti žen atd.) se odrazily v masové rekultivaci životního způsobu a drah rozvoje osobnosti, byly „vstřebány“ celkem společenské reprodukce, výrazně jej ovlivnily a dlouhodobě budou „spolurozhodovat“ o povaze společenského vývoje.

Tyto změny jsou známy a je zbytečné je popisovat. Není třeba ani podávat důkazy o zásadním pozitivním významu těchto změn. Stejně tak není v současnosti ale ani pochybnost o tom, že mají své „hranice“ v dosažené úrovni ekonomie společenského bohatství.

Nejenom teoreticky víme, ale praktickými zkušenostmi společenské výstavby je dnes už dostatečně ověřena například skutečnost, že určitý způsob rozdělování a spotřeby bohatství je — jako základ společenské spravedlnosti — těsně spojen s určitým způsobem tvorby a zhodnocování bohatství, které má společnost k dispozici. Tento poznatek, třebaže „teoreticky staletý“ (známý nejen z kritiky asketického komunismu), musel být „empiricky prožit“ celospolečenskou praxí, aby mohl být přijatelný v životní koncepci většiny lidí.

Obrat v daném smyslu zřejmě závisí na vzniku takových objektivních a subjektivních předpokladů či zdrojů, z nichž se může reálně zformovat a manifestovat celospolečenská struktura zájmů, schopná už nejen mocensky garantovat, ale mnohostranně *sociálně ekonomicky* zabezpečit a jako proces dále rozvíjet nový typ reprodukce společnosti.

To ale znamená, že se taková zájmová struktura vyvine jako fungující vlastnický „skelet“ společnosti“ především tak, že je — jak jsme již zdůraznili — určitým systémem reprodukčních rozporů, zakládajícím a stále obnovujícím kvalitativní určitost společenských výrobních a spotřebních procesů, způsobů akumulace a zhodnocování společenského bohatství apod.

Tyto předpoklady a jim odpovídající vnitřní struktura celospolečenského vlastníka se pochopitelně neustavuje naráz a přímočaře. Uvolnění individuí a jejich kolektivních forem (pracovního kolektivu, ale i rodiny atd.) ze závislosti na dosavadních způsobech hlavně společenské výroby je — jak jsme již zdůraznili jinde — při své zásadní historické progresivitě současně zákonitě, pro určité období, také relativním poklesem společenské produktivnosti práce. To je historická komplikace, jež sama o sobě není rozhodující, i když nabízí celou paletu možností přestavby ekonomie individuálního času na úkor času společenského, ale i naopak mnohé možnosti proměn ekonomie společenského času na úkor času individuálního. Těmto změnám pak odpovídá i určitý vývoj zájmů jednotlivců a skupin.

Problém není ani v tom, že v této etapě je ekonomický vývoj spíše diktován zmíněnou širší sociální „logikou“, k níž vždy směřovalo revoluční úsilí. Jádro problému je spíše v tom, že se jakoby oddálila ekonomická „signali-

zace“, že v této etapě zpravidla ihned nemusely být brány v potaz „věcné zdrojové“ bariéry sociálního rozvoje. Pokud se výrazně netenčí suma společenského bohatství, je sama restrukturační užití tohoto bohatství dostačujícím zdrojem sociálního vzestupu pracujících mas. V situaci, kdy neexistuje kontinuita vztahových předpokladů „vnitřní“ ekonomické regulace sociálního rozvoje, tvoří tyto bariéry jediný *ekonomický* základ, tj. rozpor, z něhož může vyrůst celospolečenský ekonomický zájem nového typu, resp. jenž může rozvinutí tohoto zájmu urychlit.

Tím více zůstává tíha společenského vývoje na existujících a nutně i intenzivněji působících třídně politických garancích, na politickém vedení a vysokém stupni přímé politické organizace ekonomických procesů. O to je obtížnější také ideologické zajištění dané vývojové etapy. Bez těchto politických procesů by nebylo možné (neboť jsou skutečně koncentrovaným, byť historicky podmíněným, a tudíž se měnícím výrazem budoucí ekonomiky) nejen ustavit nový společenský systém, ale také jej rozvíjet k úplnosti jeho společenskoekonomických vztahů a zájmů.

Lze proto také vyslovit dvě vzájemně spjaté hypotézy. Ustavení objektivního celospolečenského ekonomického zájmu souvisí s určitým kvalitativním obratem ve společenském rozvoji, jenž bychom mohli charakterizovat jako obrat od *sociální „logiky“* ekonomického rozvoje k *ekonomické „logice“* rozvoje sociálního. A naopak — pokud již tento zájem existuje — je pro formaci zárukou, že obrat k ekonomické „logice“ nebude popřením dějinné hodnoty sociální „logiky“ ekonomických procesů a ekonomického rozvoje, nýbrž bude osnovou dalšího kvalitativního vzestupu funkcí, jež procesy společenské reprodukce plní vůči pracujícímu člověku.

Vznik a existence obecného (celospolečenského) zájmu jsou však neoddělitelné od určitého stupně vývoje reálných zvláštních (skupinových, individuálních) zájmů. V počáteční etapě vývoje těchto zájmů — vlivem diskontinuity výrobních vztahů — je však pro ně charakteristické především výrazné rozšíření pole jejich projevu; a to i přes reglementaci zájmů dříve panujících společenských subjektů.

S touto extenzí zvláštních zájmů však dochází také k jisté objektivní a pak i subjektivní záměně: při neexistenci obecného ekonomického zájmu jako určitého druhu objektivní reprodukční závislosti specifických zájmů je tento celospolečenský zájem v další vývojové etapě jakoby suplován, zaměňován *zobecněným* zvláštním zájmem. Proto se pak i stává, že daný zobecněný zájem je vědomím individua i vědomím společnosti *zaměňován za obecný zájem*.

Zobecněný zvláštní zájem je tu jen jiným výrazem pro faktické všeobecné panství socioekonomických zájmů individuí a společenských skupin, pro reálný prostor jejich prosazování bez ohledu na to, zda je přitom respektováno či nerespektováno jejich společenské zprostředkování, na němž (ať již má jakoukoli podobu) jsou koneckonců, v určitém čase závislé.

Zobecnění zvláštního zájmu a jeho záměna za celospolečenský — nebo snad zřetelněji řečeno: panství „většinového zvláštního“ zájmu — (6) lze

(6) Pojem „zobecnění“ (příp. „zevšeobecnění“) zvláštního zájmu může mít dva významy: 1) všichni mají též zájem, 2) všichni mohou — v té či oné míře — uplatnit svůj zvláštní zájem. Ani jeden z těchto významů nelze ztotožnit s pojmem obecného zájmu, pokud jej — v duchu materialistické dialektiky — chápeme jako zájem, jenž je konstituován vzájemnou realizační a reprodukční závislostí zvláštních zájmů.

S podobnými kategoriálními problémy se můžeme setkat i v jiných souvislostech. V této stati se to týká i pojmů „všeobecná práce“ a „všeobecnost práce“, kde se

empiricky zjistit nejmarkantněji na míře rovnostářských forem dosahování sociální rovnosti a na tom, jaký je poměr mezi zabezpečováním či chápáním plné zaměstnanosti jako sociální jistoty *individua* (na jedné straně) a garancemi i pojetím plné zaměstnanosti jako „sociální“, existenční jistoty *společnosti* jako celku.

Povahu problému však můžeme ukázat i na vztahu *výroby* a *spotřeby*, což je jedno ze základních určení, vymezujících společenskoekonomickou formaci, a tedy také společenský reprodukční proces.

B. I. Siusiukalov zdůrazňuje jako hlavní rozpor *celé* komunistické formace rozpor mezi dosaženou úrovní výroby a stále rostoucími potřebami, neboť ten odráží „dva základní, životně důležité prvky společenského systému — potřeby a výrobu, jinak řečeno, blahobyt lidu a práci. Jejich vztah je hlavním, určujícím vztahem, tím jádrem, kolem něhož se utváří celý ekonomický život socialistické a komunistické společnosti“. Přitom nepovažuje za stejně závažný vztah výroby a spotřeby; rozdíl vidí v tom, že „růst potřeb předbíhá výrobu a vyžaduje si její další rozvoj“, kdežto spotřeba „nemůže předbíhat výrobu, neboť není možné spotřebovávat to, co ještě není vyrobeno“ [Siusiukalov 1976 : 221—222, 217—218].

Jenomže výroba se nechová jen tak, že poslušně dohání růst potřeb. Rozhoduje o tom, co může být spotřebováno, ale nemusí být tak zcela stimulována potřebami ve smyslu vazby na výrobky. Ovšem ani výroba, ani spotřeba nejsou autonomními procesy, ale jednotou tvořící společenský reprodukční proces.

Růst potřeb určuje jak výroba, tak spotřeba jako proces jejich uspokojování. Ale to, co se vyrábí a co se spotřebovává, je neoddelitelné od toho, *jak* se vyrábí a *jak* se spotřebovává. Vztah efektů výroby a spotřeby lze plně pochopit jen v kontextu *způsobu* výroby a *způsobu* spotřeby (jako způsobu uspokojování potřeb).

Tato rozvaha není samoučelem. Historie i každodenní zkušenost například svědčí o tom, že sice nelze spotřebovat to, co není vyrobeno, ale taktéž i o tom, že mnohdy nelze spotřebovávat ani to, co vyrobeno je. Ponecháme-li stranou problém krizí či depresí v kapitalismu, ani známý problém „výroby na sklad“ nevysvětlíme jen předbíháním potřeb před výrobou, ale především souvislostí způsobu výroby a způsobu spotřeby. A to spíše takovou souvislostí, kdy způsob výroby a práce musí být interpretován také jako bezprostřední způsob uspokojování potřeb individuí, pracovního kolektivu, ale také rodiny atd. I ona „výroba na sklad“ je uspokojením určitých potřeb a realizací určitých socioekonomických zvláštních zájmů.

To, že potřeby „intervenují“ do výroby nejen úrovní svého uspokojování,

opět objevují dva možné významy obecnosti: jednak jako maxima míry rozšířenosti práce či rysů práce, jednak jako faktu vzájemné systémové (realizační a reprodukční) závislosti práce.

Stupni zralosti nové společenskoekonomické formace svým způsobem odpovídá i naléhavost, s jakou jsou v teorii řešeny tyto pojmové problémy. Zdá se, že teprve tlak současných rozvojových problémů socialismu více podnítl marxistickou společenskou vědu k tomu, aby využila a navázala zvláště na hloubku Marxova vhledu do dialektiky zvláštních a obecných zájmů — včetně rozlišování společného a iluzorního společného zájmu [Marx — Engels 1958 : 46—48, aj.] vyplývající už z reflexe zralé buržoazní formace. Nemarxistická sociologie, třebaže nesporně dala vzniknout rozsáhlejšímu pojmovému aparátu analýzy zájmů, v zásadě „míjí“ jádro dialektiky obecného a zvláštního zájmu, zdůrazňuje spíše aspekt iluzornosti obecného zájmu a celý jeho obsah ponechává víceméně v rovině pojmu „veřejný zájem“ (public interest), ve smyslu obecného společenského dobra (general social welfare) [srovnej např. Fairchild 1968 : 161 an.].

ale také směrem, jímž se jejich uspokojování uskutečňuje, je tedy nutně obsaženo i v povaze zájmů.(7) Revoluční změnou uvolněná širší uspokojování základních potřeb je současně i rozšířením variantnosti způsobů jejich uspokojování. „Staré“ potřeby a vzorce životního stylu trvají, vytvářejí se vzorce nové a s nimi se i rozšiřují potřeby — a vůbec ne v přísně bezprostřední závislosti na výrobě, neboť zčásti je vyprodukoval ještě starý způsob výroby a nový, teprve se rodící způsob v mnohém zatím nemůže nic jiného než „předbíhat sám sebe“ v imperativě nové sociální politiky.

Rozšíření variantnosti způsobů uspokojování potřeb je proto v této etapě vývoje též dočasným, ale zákonitým relativním odpoutáním od *společenskosti* výroby a práce. Je oslabením společenskosti uspokojování potřeb, jakousi — v dimenzi ekonomických vztahů — vztahovou „bezprizorností“ způsobů, jimiž jsou potřeby uspokojovány.

Jako vysvětlující příměr, tedy s určitou nadsázkou lze tuto situaci charakterizovat následovně. Místo aby byl životní způsob dále zespolečenšťován výrobním způsobem, dostává se výroba přechodně do postavení, kdy může být osvojována jako individualizovatelný způsob uspokojování potřeb.

Kontinuitní stránky životního způsobu si tudíž mohou podržovat výrobní způsob právě díky tomu, že je v socioekonomickém rozměru diskontinuitní. To se ostatně děje vždy, když se rodí nový způsob výroby. Každý společenský reprodukční proces — jako určitý stupeň zespolečenštění lidského života — má tak vlastně svoji fylogenezi a ontogenezi; navazuje na předchozí a přitom současně začíná znovu.

Zde je „jen“ nové to, že panství zvláštních potřeb a zájmů je mocí masových potřeb a zájmů. A tak dochází i k historicky pochopitelné záměně významů: tím, že je člověk „viditelně“ zespolečenštěnou bytostí, jsou automaticky jako plně společenské chápány i jeho potřeby i způsoby jejich uspokojování. Což je právě ten stav, kdy komunismus ještě „ani neporozuměl *lidské* povaze potřeby“, kdy „je také ještě v jejím zajetí a pod jejím vlivem“ [Marx 1967 : 95].

Ve skutečnosti se však společenskost práce a blahobytu lidí — dvou základních prvků společenského systému, o nichž hovoří Siusiukalov — nestává v této etapě v zásadě ničím víc než jen všeobecností práce a s ní i všeobecností uspokojování „dostupných“ potřeb. Společenskost blahobytu se redukuje na maximum uspokojování individuálních a skupinových potřeb — a v podstatě jenom tyto potřeby vystupují v roli fungujícího měřítka sociálního rozvoje; a zobecnělý zvláštní zájem v roli určující hybné síly vývoje.

Avšak teprve v rozporech panství tohoto zobecnělého zvláštního zájmu se

(7) Není zde dostatek prostoru pro pojmovou precizaci souvislosti mezi potřebou a zájmem, natož na zhodnocení rozsáhlé a zdaleka nekončící diskuse na toto téma. Konstatujeme pouze — zatím se značnou mírou intuitivnosti závěru, jenž opíráme také o kontext našich dosavadních úvah —, že zájmy jsou vztahovými formami (články v kauzálním řetězci existence, tj. reprodukce určitého subjektu), které zprostředkovávají proces uspokojování potřeb, aniž jsou zpravidla vázány na jednotlivou potřebu. Lze o nich sice říci, že jsou uvědomělou potřebou, ale jen v tom ohledu, že — jako výsledek určitých hodnotících procesů — jsou jistým regulativem „spojujícím“ stav sumy ještě neuspokojených potřeb toho kterého subjektu se stavem sumy potřeb již uspokojených. Jsou atributem procesu uspokojování potřeb, průmětem existujících objektivních společenských vztahů a vzorců jednání do podoby „strategie“ reprodukce života daného subjektu. Stručně řečeno: zájmy jsou výrazem určité (reálné nebo iluzorní) reprodukční a vývojové bilance reprodukčního procesu daného subjektu, jež znamená určitý výběr potřeb, které mají být uspokojovány, a v jistém smyslu také výběr způsobů, jimiž mají být tyto potřeby uspokojovány.

de facto může rodit nová ekonomická a tak i plně sociální osnova společenského reprodukčního procesu — celospolečenský ekonomický zájem.

Práce a spotřeba — zájmy — vlastnictví

Rozpory v rovině všeobecnosti práce mají přirozeně odlišný konkrétní tvar a řešení než rozpory v rovině všeobecnosti spotřeby, třebaže teprve jako celek zakládají procesy společenské reprodukce.

Skutečnost společenskosti práce má v realitě socialismu a její reflexi rozmanité vyjádření. Především bývá postihována ve smyslu plné zaměstnanosti jako základní a nezrušitelný princip výstavby socialismu (spolu se směřováním k sociální rovnosti); a proto i zdůrazněna jako jádro sociálních jistot [Filipcová 1985 : 4].

Samozřejmě je vyjadřována také v právní dikci — jako právo na práci. A opět tu vystupuje do popředí její smysl jako základní sociální jistoty.

Přirozeně, že nejde jenom o princip či právní normu. Princip lze pochopit jako cílové zaměření činnosti, a tedy určitý výraz zájmů. Právní norma je pak zase instrumentem realizace určitých zájmů. A obojí nemůže trvale existovat, pokud nemá svůj pendant v materiálních vztazích.

Všeobecnost práce je tedy především základní kvalitou společenské reality, vymezující životní způsob každého člověka a měnící povahu jeho skupinového — a především třídního — postavení. Není jen jádrem sociálních jistot, ale neméně i výchozím krokem zespolečnění. Je prvním stupněm ke společenské akci, činné rovnosti, nezbytným rámcem všeobecného vtažení lidí do forem reprodukce života; a to pokud možno do společenských forem této reprodukce.

Realita plné zaměstnanosti je jistě také všeobecným rozšířením společenské a individuální možnosti založit lidský život na výsledcích vlastní práce. Ale zároveň staví šance života radikálně na možnostech, jež jsou dány ve společenských, konkrétně historických určeních práce.

Souvislost těchto dvou stránek všeobecného postavení práce tudíž obsahuje vývojový rozpor — a naznačuje, že skutečnost *plné zaměstnanosti* (stejně jako i směřování k sociální rovnosti) není ahistorickou konstantou, nýbrž trvalou kvalitou, jejíž formy se ovšem — jako výsledek řešení rozporů — vývojově mění. Jen tak si ostatně uchovává i svůj každodenní i dějinný instrumentální a cílový smysl.

Oč jde? Například všeobecnost práce ve smyslu *práva na práci* je výrazem politických sil a formou politických vztahů. Vzniká jako celospolečenský předpoklad osvojení ekonomických vztahů, avšak jeho bezprostředním „nositelem“ je právě jen zvláštní ekonomickosociální zájem individua či rodiny (a nejen zájem mít práci jako prostředek obživy). Ostatně to tak platilo i pro obecný zájem v politické formě — zájem dobytí moci —, neboť byl pro revoluční subjekt bezprostředně funkcí jeho vnitřně strukturovaných zvláštních zájmů.

Termín „osvojení“ ekonomických (společenských výrobních) vztahů je v tomto ohledu velmi případný. Zvláštní zájem subjektu si tu „osvojuje“ společenské poměry ve formě společenské práce, aniž zatím může stejným způsobem — jako protiváha — „intervenovat“ i celospolečenský zájem (jako společenské „tělo“ daného subjektu).(8)

(8) Je nutno uplatnit metodologicky týž přístup, jenž použil Marx, když pohyb vlastní kapitalismu analyzoval v dikci vlastnictví mimo jiné jako pohyb založený na antagonistickém rozporu práce jako „subjektivní podstaty soukromého vlastnictví jakožto vyloučení vlastnictví“ a kapitálu jako „objektivní práce jakožto vyloučení práce“ [Marx 1967 : 93]. Stojíme tu pak, řečeno parafrází předchozího

Jednoduše řečeno, v politické rovině (a vůbec v oblasti nadstavby) bývá tento vztah zakotven relativně snadno jako vztah oboustranný. V ekonomické rovině se však právo na práci prosazuje „okamžitě“ jen jako právo jedince atd. uplatňované na společnosti.

Jako právo společnosti na práci jedince se v ekonomické dimenzi teprve rodí. Naplňuje se ve vztazích subjektů různé systémové úrovně, proces jeho realizace se zakládá soustavou reprodukčních a vývojových rozporů mezi nimi. A ovšem i mezi subjekty stejného řádu.

Jádro rozporů je pak v tom, že výchozí společenské (politickomocenské) zakotvení nového typu ekonomických procesů znamená pro vlastní výkon práce podle schopností toho kterého subjektu sice nutnou, ale ne dostačující podmínku: zakládá sice možnost práce, avšak ta je bez dalšího jen možností práce abstraktní, bezrozdílné. Dělbá práce je však konkrétní skutečností.

Pro určitého jednotlivce či rodinu atd. je konkrétní práce konkrétní možností rozdělování společenského bohatství, určitým způsobem rozdělování i výsledkem rozdělování. Proto také bude pro něho i předmětem rozdělování, „objektem“ rozdělovacích procesů. Jde tu o právo na práci, o všeobecnost práce jako práce dělené, nestejně a nerovně, která se nutně dostává do určitých protikladů k práci druhé, o právo na nerovnou práci.

A platí to také nejen pro uplatnění objektivních, ale i subjektivních předpokladů práce. Neboť z druhé strany — jak říká Marx — totéž právo uznává „mlčky nestejně individuální nadání a tím i pracovní schopnost... jako přirozené výsady“ [Marx 1966 : 49]. Uplatňování tohoto práva jako společenského práva musí tedy konečkonců uskutečňovat, potvrzovat, nikoli popírat odlišnost, nestejnost subjektivních předpokladů práce, neboť *způsob uplatňování* těchto předpokladů je sám *svěbytnou formou společenského bohatství* a společenskou hodnotou.

Společnost zakládá možnost práce a tuto práci konečkonců potřebuje jako činný komponent reprodukčního procesu. Individuum a v jistém ohledu i subjekty systémově vyššího řádu však díky tomu tutéž práci — jako existenční předpoklad — potřebují jen zprostředkovaně. V tomto ohledu je lhostejné, zda u některých jedinců již (nebo ještě) obsah práce dovoluje, aby se mu stala bezprostřední životní potřebou, činností, „bez níž člověk nemůže být“.

Takže se může stát, že pro určitého jedince může být právo na práci „dovršeno“, uskutečněno již tím, že se stane realizovaným právem na určitou pracovní pozici (je-li mu přímým nebo i nepřímým předpokladem saturace jeho potřeb), kdežto pro společnost je realizováno až teprve skutečností určitého výkonu práce.

Ale ani tady nesmíme chápat společnost abstraktně. Je z tohoto hlediska reprodukční nebo vývojovou závislostí zvláštních zájmů, tj. i jejich nositelů.

Jestliže realizace aktuální dimenze celospolečenského zájmu je dána teprve na bázi výkonu práce, pak tento *výkon práce* — jehož obsah se ovšem taktéž historicky mění — se v určité etapě vývoje formace nutně stává sám *předmětem rozdělovacích procesů*. A tím současně momentem reprodukce práva na určité pracovní postavení — už ne tedy jen na práci „vůbec“, ale na konkrétní druh pracovní činnosti, na konkrétní místo ve společenské dělbě práce.

závěru, před úkolem objasnit zdroje společenského pohybu, jež vyvěrají z konkrétně historických podob protikladu práce jako subjektivní podstaty společenského vlastnictví jakožto osvojení vlastnictví a společenských výrobních vztahů jakožto osvojení práce.

Jen tím se také může měnit, prohlubovat obsah společenskosti práce (a ovšem i obsah práva na ni). A tudíž i kvality projevu subjektu jako „spoluvlastníka“ pracovního a výrobního procesu.

Vývoj a řešení rozporů, založených pohybem spotřeby, jsou ovšem jen druhou stránkou uvedených procesů. Také restrukturalizace možností spotřeby přinesla významné změny do způsobu života jako celku a současně — v ekonomickém smyslu — i ona rozšířila a posílila jeho postavení v roli činitele formujícího nové vlastnické vztahy.

Z hlediska procesu formování nových vlastnických vztahů je proto i nelogické ostře odlišovat ekonomické zájmy pracujících ve smyslu zájmů spjatých s vlastnictvím, a dále ve smyslu zájmů výrobních a zájmů spotřebních (spotřebitelských) jako zájmů, jež s předchozími v zásadě nesouvisí. Vlastnické vztahy se utvářejí jako specifická struktura zájmů, a to zájmů vyjadřujících určitou jednotu způsobů produkce a spotřeby, „profilující“ společenský reprodukční proces.

Pro takovýto proces právě plně neplatí, že „třídní zájmy, jež pramení z vlastnictví, se okamžitě transformují v politické zájmy“, směřující k mocenské „ochraně již existujících vlastnických vztahů“ [srovnej Varga Šuplic 1984 : 55—56]. Nejen proto, že se tyto vlastnické vztahy teprve rodí, ale i proto, že se rodí mnohem více již jako vnitrotřídní a mezitřídní struktura zájmů.

Stejně tak nelze ani zmíněné výrobní zájmy pracujících redukovat na materiální zainteresovanost, bezprostředně pochopenou ve smyslu mzdy a nepřímou ve smyslu rozdělování podle práce [tamtéž]. Na jedné straně — jak jsme se již pokusili ukázat — materiální zájem (na dosažení pracovní pozice) ještě nemusí dosahovat kvality zájmu na výrobě jako procesu, na druhé straně výrobní zájmy přesahují problém rozdělování podle práce. Jsou spojeny více nebo méně bezprostředně s celou dělbou práce, o které právem říká Tókei, že je to „takový činitel, který je současně výrobním vztahem i výrobní silou“ [Tókei 1982 : 17].

Výrobní zájmy jsou tedy zainteresovaností nejen na rozdělování podle práce (to je jen jeden moment jejich reprodukce), ale též na *rozdělování práce* samé, na způsobech uplatnění a reprodukce dělby práce — a to je povýtče společenský vlastnický zájem. A to znamená i na způsobech zhodnocování a reprodukce *pracovní síly*, neboť tyto způsoby mají opět v převaze společenskou formu — a jsou tedy věci nikoli pracovního, ale výrobního procesu, jsou momenty způsobu reprodukce lidí jako společenských subjektů. I zde jde o zájmy spjaté s podmínkami reprodukce života, tentokrát se subjektivními podmínkami, jež jsou také (řeceno opět s Marxem) samým ekonomickým procesem „kladeny jako vlastnictví“. Třebaže se jeví jen jako zájmy „pouhé“ spotřeby.

První stupeň společenskosti spotřeby — jako všeobecnost uspokojování základních potřeb — spolu se zlomem výrobních vztahů (tj. s nerozvinutostí vztahů nových) a jej provázejícím zákonitým relativním poklesem produktivity práce i větší „volnosti“ jejího výkonu v určitém ohledu posilují *autoregulační* možnosti životního způsobu toho kterého subjektu. Takže se pak tento trend silící autoregulace může jevit jako opak (dokonce jako opačný lineární trend) k tomu, že „bezprostředním cílem současné vývojové fáze je dosáhnout situace, kdy aktivní a uvědomělá účast na společenském reprodukčním procesu... by byla zároveň tou nejdokonalejší cestou k uspokojování individuálních potřeb“ [Filipcová 1985 : 14].

Ale zjevně tomu tak není. Také na úrovni celku životního způsobu indi-

viduí, rodin atd. se musí vyostřit proces diferenciacie všech zájmů, spojených se společenským reprodukčním procesem. Příznakem i zdrojem této diferenciacie může být už například, že se „relativně vysoká úroveň uspokojování základních... potřeb... dosahuje vynakládáním vysokého objemu ekonomických zdrojů (společnosti i jednotlivců), jakož i nepřiměřeně vysokého podílu životního času a energie individuí (i rodin)“, že se rozšířila „určitá aspirační mezera, ...kde efekt z uspokojování dalších potřeb se zdá být neúměrný vynaložení ekonomického, psychického, společenského úsilí“, což pak také podmiňuje vznik „určité aspirační únavy“ [Bauerová 1986 : 146—148].

Už k těmto efektům, včetně citované aspirační únavy, můžeme přiřadit hypotézu, že jsou určitým mechanismem i atributem diferenciacie společenského subjektu jako základní struktury hybných sil ekonomické a sociální dimenze společenského reprodukčního procesu.

V podstatě i zde jde o to, jak se — jako hlavní výsledek reprodukce nových společenských vztahů — nově formují a projevují klíčové společenské subjekty jako prvky struktury společenského vlastníka. Výrobní, resp. pracovní proces je současně subjektotvorným procesem — a společenský reprodukční proces se utváří v dialektice celospolečenské regulace a autoregulace životních forem na všech nižších systémových úrovních společenského subjektu.

Z hlediska subjektů se problém vlastnictví koncentruje k otázce jejich způsobu života jako celku. Především pak k otázce místa životního způsobu, jeho proměn a fungování v procesu neustálé obnovy a řešení rozporů stabilizujících základní vlastnosti společenské reality a současně dovolujících adaptaci způsobu společenské reprodukce na nově vznikající podmínky jak uvnitř, tak vně společenského systému.

Samozřejmě, že v počátcích vývoje formace, v období, kdy jako svébytný systém reprodukce teprve vyzrává, vystupují i v kontextu životního způsobu do popředí více otázky jeho vlivu na vznik a řešení *vývojových* společenských rozporů, jež jsou zdrojem výraznějších kvalitativních proměn společenského systému.(9)

Řešení vývojových rozporů je zákonitou rozvojovou nezbytností formace. Pokud v nich jde skutečně o rozvoj formace, lze pak i vyslovit hypotézu, že ve své podstatě tyto vývojové rozpory směřují ke stabilizaci a rozvoji, a mnohdy možná teprve k nastolení základních rozporů *reprodukčního* typu.

Taktéž objektivní celospolečenský ekonomický zájem (totožný s objektivním zájmem dělnické třídy jako třídy a všech pracujících jako socialistických vlastníků) nelze ani nastolit, ani — na rozdíl od zájmů zvláštních — modifikovat, usměrňovat. Tento zájem se jako reálná (nikoli pouze předpokládaná) síla — síla vzájemné ekonomické, resp. reprodukční závislosti života lidí — může prostě jen postupně vyvinout a prosadit v rozporných mechanismech vzájemné souvislosti zvláštních zájmů; a ovšem i pod tlakem faktu, že schop-

(9) V takovém období se bezpochyby nachází dnes velká část socialistických zemí. Specifika této etapy „spočívá v tom, že potřeby rozvoje výrobních sil, potřeby lidu a lidí kladou na pořad dne otázku velmi vážné přestavby a zdokonalování mnoha stránek výrobních vztahů, metod hospodaření, forem a stylu stranického a státního řízení, to znamená politiky. Jde o to, aby se na řešení společenských záležitostí podílely stále širší vrstvy lidu, aby se mobilizovaly jeho tvůrčí schopnosti a zkušenosti k řešení stále složitějších úkolů, to znamená o další rozvoj, obohacování naší socialistické demokracie“ [Gorbačov 1986]. Tzn. socialistické demokracie i jako atributu socialistického vlastnictví a — možno říci — také jako výrobního vztahu. Tím spíše, že (jak oprávněně je zdůrazňováno) marxismu je vlastní závěr, že „prostřednictvím člověka *všechny* lidské vztahy ovlivňují výrobu“ [Tókei 1982 : 18].

nost mobilizovat maxima zdrojů svého rozvoje je zvláště v kontextu existence dvou světových soustav stálým existenčním předpokladem socialismu.

Od „okamžiku“, kdy pak celospolečenský zájem existuje jako reálná soustava *reprodukčních rozporů* — a to znamená mj. jako soustava vztahů mezi *organizujícími a organizovanými ekonomicko-sociálními zájmy* (k jejichž nositelům se v tomto kontextu a na dosažené úrovni poznání můžeme vyjádřit zatím jen formou určité hypotézy o zastoupení všech základních prvků třídní sociální struktury)(10) —, představuje také základ reflektovaného sebepohybu společenskoekonomické formace.

Tímto „okamžikem“ se vytvářejí i jiné předpoklady pro zvládání vývojových rozporů a tím i pro řešení alternativy, v jistém ohledu podobné té, kterou na historicky a lidsky nižším stadiu postavil kapitál. To jest buď neustálým a pružným řešením dále se proměňujícího řetězce *vývojových rozporů* plně uskutečňovat vzniklé možnosti a kvalitativně nové trasy společenského rozvoje, anebo, v opačném případě, platit jeho deklinaci.

Společenský zájem v tomto smyslu, jak se tedy zdá, vyžaduje dlouhodobější otevření, resp. prosazení prostoru pro projev těch zvláštních socioekonomických zájmů, jež jsou sice *dílčími*, avšak *rozhodujícími* články dynamizace mechanismu společenské reprodukce. A to znamená také reálnými, z konkrétní povahy životního způsobu vyvěrajícími regulativy ostatních zvláštních zájmů každého daného subjektu i subjektů dalších.

V zásadě jde o uplatnění všech zájmů, které v celku reprodukce života socialistické společnosti mohou být *souhrnným nositelem* rozvoje společenskoekonomické formace v etapě, kdy dlouhodobý důraz na sociální efektivnost reprodukčních procesů vyžaduje přenést těžiště k ekonomické produktivitě společenské činnosti lidí.

V takovéto struktuře zájmů — jako zájmů organizujících — je také konkrétně historická podstata společenského vlastnictví.

(10) Dějiny panství nejsou jen dějinami vykořisťování, ale vždy také dějinami organizace reprodukčního procesu. Je dobré si povšimnout, že obě tyto stránky jsou konečnou jádrem také Leninova vymezení tříd. Nejen atribut vztahu k výrobním prostředkům, ale též úloha ve společenské organizaci práce atd. definuje třídy nikoli jako profesní skupiny apod., ale jako nejvyšší útvary „organizovaného“ nebo „organizujícího“ zvláštního zájmu [Lenin 1950 : 468].

Konkrétně historické logice vývoje struktury organizujícího zájmu je ovšem třeba věnovat samostatné pojednání. *

Literatura

- Bauerová, E.: *Možnosti a problémy spoločenského usmerňovania rozvoja a uspokojovania potrieb v procese zdokonaľovania socialistického spôsobu života*. Sociológia 1986, č. 2.
- Fairchild, H. P. (ed.): *Dictionary of Sociology And Related Sciences*. Totowa, New Jersey, Littlefield, Adams and Co. 1968.
- Filipcová, B.: *Perspektivy socialistického způsobu života a intenzifikace československé ekonomiky*. Praha, ÚFS ČSAV 1985.
- Gorbačov, M. S.: *Odpovědi listu l'Humanité*. Rudé právo 8. 2. 1986.
- Lenin, V. I.: *Velká iniciativa*. In: Vybrané spisy II. Praha, Svoboda 1950.
- Marx, K. — Engels, B.: *Německá ideologie*. Spisy, sv. 3. Praha, SNPL 1958.
- Marx, K.: *Ekonomicko-filozofické rukopisy z r. 1844*. In: Odcizení a emancipace člověka. Praha, Mladá fronta 1967.
- Marx, K.: *Kritika Gethajského programu*. In: Spisy, sv. 19. Praha NPL 1966.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ I*. Praha, Svoboda 1971.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ III*. Praha, Svoboda 1977.
- Růžicka, R.: *Společenské vlastnictví a problém rozporů*. Sociologický časopis 1987, č. 5.

- Siusiukalov, B. I.: *Socialistická spoločnosť (problémy dialektiky rozvoja)*. Bratislava, Pravda 1976.
- Tókei, F.: *K teórii spoločenských foriem*. Bratislava, Pravda 1982.
- Varga Šuplic, S.: *Novaja postanovka voprosa v issledovanii sootnošenij intëresov v vengerskoj filosofii i sociologii*. In: *Vyjavlenije intëresov pri socializme 2*. Budapešť, Institut obščestvennyh nauk CK VSRP 1984.

Резюме

Р. Ружичка: Общественная собственность, образ жизни и интересы

Сущность имущественных отношений необходимо искать в том, как они стабилизировались как система противоречий воспроизводства и развития и способов их решения. Поэтому собственность не исчерпывается лишь отношением к средствам производства. Решающим фактором является логика всего процесса воспроизводства, так как исходное заложение всеобщности и общественности собственности может не быть в этом процессе реализовано. Только в связи с этим основное значение имеет также отличие социалистических форм собственности. Компонентом процесса собственности является и отношение к рабочей силе (включающее способы ее применения, воспроизводства и т. п.).

Развитие производства, распределения и потребления при новых имущественных предпосылках приносит изменения в развитии интересов, включая переходные формы их эмансипации по отношению к общественному процессу воспроизводства. В первую очередь, под влиянием прерывистости производственных отношений расширяется поле проявления особых интересов. Обобщенный особый интерес заменяет — объективно и субъективно — общий, в первую очередь, экономический интерес. Таким образом ослабляется и, с другой стороны, переоценивается общественность характера удовлетворения потребностей и форм реализации интересов. Непрерывные стороны образа жизни могут временно подчинять себе способ производства именно потому, что он в экономическо-социальном размере носит прерывистый характер.

Только в противоречиях обобщенного господства особого интереса явно может рождаться экономический интерес всего общества и вместе с ним структура интересов всего общества, способных не только гарантировать с точки зрения власти, но многосторонним образом, социально-экономически обеспечить и развивать новый тип воспроизводства общества. Эти проявления можно найти как в развитии всеобщности труда (полной занятости, права на труд), так всеобщности потребления, причем их содержание подлежит развитию. Конкретный, распределенный труд является возможностью распределения общественного богатства, способом и результатом его распределения. Поэтому в начале сам труд и постепенно с ним также исполнение конкретной работы являются предметом распределения. И т. п. Вместе с этим меняются качества проявления конкретного субъекта как «совместного собственника» трудового и производственного процесса. Это проявляется также в способах потребления, как развитие общественности потребления.

В этих процессах, в противоречивой связи особых интересов, явно создается интерес всего общества как сила экономической взаимозависимости жизни людей. Этот интерес неизбежно воплощается в структуре организующих интересов — всех интересов, которые могут быть совокупным носителем, или же субъектом развития формации — как в развивающейся структуре общественного собственника.

Summary

R. Růžicka: Social Ownership, Way of Life and Interests

The essence of ownership relations is to be sought for in the manner in which they have got stabilized as a system of reproduction and developmental contradictions and ways of their solution. This is why ownership is never exhausted by the relation to the means of production only. Of crucial importance is the logic of the entire reproduction process in view of the fact that, in this process, the original foundation of the universality and the social character of ownership need not be fulfilled. It is only in this connection that the diversity of the socialist forms of ownership assumes basic significance. Also the relation to the labour force (including the ways of its self-assertion, reproduction, etc.) form a part of the process of ownership.

The development of production, distribution and consumption under new ownership conditions is accompanied by changes in the development of interests, inclusive of transient forms of their emancipation from the social reproduction process. First of all, the sphere of the manifestation of special interests is extended on account of the discontinuity of production relations. The generalized special interest is replacing — both objectively and subjectively — the general, particularly the economic interest. Thus the social character of the satisfaction of needs and of the forms of the realization of interests is weakened, while on the other hand it is overestimated. The continuous aspects of the way of life can temporarily subordinate the mode of production just thanks to its being discontinuous in the economic-social dimension.

Evidently it is only in the contradictions of the generalized domination of the special interest that the all-social economic interest and, hand in hand with it, the all-social structure of interests — capable not only of guaranteeing by power, but also of manysidedly, economico-socially securing and developing the new type of the society's reproduction — may come into being. These manifestations can be found both in the development of the universality of work (full employment, right to work) and in the development of the universality of consumption whose content is subject to developmental change. Concrete, divided work is a potentiality of the distribution of social wealth, the mode and the result of its distribution. This is why at first work itself is the object of distribution; gradually, however, the same applies to the performance of work as well. And so on. Hand in hand with this, the qualities of the manifestation of the concrete subject as a "co-owner" of the working and production process are changing. This becomes apparent also in the modes of consumption, as the development of the social character of consumption.

In these processes, in the contradictory interconnection of special interests, the all-social interest is obviously formed as a force of the economic interdependence of the people's lives. This interest is necessarily embodied in the structure of organizing interests — of all the interests that can be the aggregate bearer or the subject of the development of the formation — as the developing structure of the social owner.